

Giedrius Subačius

University of Illinois at Chicago
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Išorinės kalbos istorijos lubos

Skaitydamas išorinei kalbos istorijai skirtus ar su ja susijusius tekstus kartais užverčiu galvą ir įsistebeiliju į lubas. Bandau galvoti. Mano senelis sakydavo po pietų reikiant išsitiesti ant pečiaus, idant riebalai aplink bambą susisuktų. Mintys – ne riebalai (nors ką žinai?), bet irgi sukasi...

Šio teksto žanrą nusakyčiau kaip pokalbį su lietuvių išorinės kalbos istorikais. Norėdamas viltis, kad daug svarbiau ne autorius, o pokalbio turinys, neblaškysiu dėmesio pašnekovų pavardėmis ar pokalbio šaltiniais, kalbėsiu iš lubų. Tik išsitar-siu, kad pašnekesiui mintis rinkau iš svarumu paženklintų mokslo žurnalų ir kitų mokslo veikalų.

1. Štai skaitau straipsnį. Po vienintelės išanginės pastraipos randu trumpų sakinių: „Ištirus slavizmus šiuose tekstuose prieita prie tokių išvadų: [...]“. Ir toliau tų išvadų išvardyta 17. Ir tai visas straipsnis.

Ar jam nebereikia jokios analizės? Ar, tiksliau, gal pakanka „paslėptos“ analizės, padarytos kur nors už straipsnio ribų? Kuo tada mokslo straipsnis skiriasi nuo populiarinamojo?

Tarsi netyčia tarp *Alt* redkolegijos laiškų randu mintį: „Kalbėjau su autorium dar dėl analizės, tai sakė, o ką ten analizuot. Esą eiliniai žodžiai“. Ar analizė tapo nebemoderniška? Ar tai nėra kokie nors „analizės krizės“ ženklai?

2. Kito straipsnio baigiamoji dalis – apie Šventojo Rašto svarbą:

Baigiant galima apibendrinti, kad skirtingų laikotarpių Šventojo Rašto vertimai bei jų lyginimas yra labai perspektyvus lietuvių kalbos diachroninių tyrinėjimų objektas. Tai tekstas, kurio turinys išlieka nepakitęs šimtmečius, o forma paklūsta kalbos raidai. Skaitant Šventąjį Raštą, lyginant įvairių laikotarpių jo leidimus, galima matyti, kaip keitėsi ir keičiasi mūsų kalba.

Ar tai mokslo straipsnio išvada, kad *Šventojo Rašto vertimai yra labai perspektyvus tyrinėjimo objektas*? Kuo tada ji turėtų skirtis nuo šiaip kokio žinojimo?

Kalbininkas mėgėjas ir kolekcionierius princas Louis-Lucien Bonaparte (1815–1891), imperatoriaus Napoleono I sūnėnas, devynioliktajame amžiuje rinko knygas įvairiausiomis kalbomis ir įsivaizdavo, kad lygindamas Biblijos vertimus galės tas kalbas iširti – tas pats turinys, o kalbos kitos... Klausimas, kodėl šiandien vėl iš naujo gali imti rodytis, kad tai mokslo straipsnio išvados verta mintis?

Daroma ir kita išvada – kad *skaitant Šventąjį Raštą, lyginant įvairių laikotarpių jo leidimus galima matyti, kaip keitėsi ir keičiasi mūsų kalba. Ar ir tai esąs analizės rezultatas?*

Pavartęs kito žanro, populiarią Algirdo Sabaliausko knygą *Šimtas kalbos mįslių* randu parašyta: „Turbūt visi sutiks, kad raštas yra vienas didžiausių žmonijos išradimų“; taip pat „Ar jūs iškęsite, pavyzdžiui, nesišypsoję, skaitydami pirmojo lietuvių kalbos žodyno, išleisto Jungtinėse Amerikos Valstijose, antraštę“. Suprantu, kodėl mokiniai laiko Sabaliauską garsiausiu Lietuvos kalbininku. Bet ar ano mokslo straipsnio išvados neturėtų būti mažiau panašios į populiarius tekstus? Ar nereikia mokslo tekstuose kalbėti argumentais?

Taip pat sakoma, kad *teksto turinys išlieka nepakitęs šimtmečius*. Kaipgi tekstas susijęs su turiniu? Ar būtų galima kalbėti apie teksto turinio kitimą atskirai nuo paties (nekintančio) teksto? Turbūt gali kisti mūsų supratimas apie tą tekstą, įvairėti jo interpretavimas, bet ar tai reikštų, kad kinta teksto turinys?

3. Komentaras išnašoje:

Šio straipsnio ekstralingvistinis pobūdis leidžia citatas pateikti paprasta perraša, nenaudojant specialių ženklų.

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų aišku, kad *paprasta perraša* galėtų nusakyti perrašymą dabartinės lietuvių bendrinės kalbos abėcėle. Pridūrimas *nenaudojant specialių ženklų* tai tarsi patvirtintų – specialūs ženklai galėtų reikšti raides, kurių nėra dabartinėje abėcėlėje; tačiau, pavyzdžiui, iškarpėlė *wisas storawojims už lietuvišką kalba noprosnas bus* rodo ką kitą – čia gausiai vartojama lietuvių kalbos abėcėlėje nesanti raidė <w>. Tad *specialūs ženklai* tarsi nereiškia nedabartinių lietuviškų raidžių – bet tada ką? Ten pat cituojama ir: *Keleivis už lietuvininkus storavoj*; tad matyti daug ir dabartinės lietuvių abėcėlės raidės <v> vartojimo atvejų. Sukasi mintis, ar tai originalus ano devynioliktojo amžiaus pabaigos autoriaus raidžių painiojimas? O gal dvidešimt pirmojo amžiaus autoriaus mįslingas bandymas derinti? Tarsi turėtų būti savaime aišku, kas yra „specialūs ženklai“, bet kontekstas nepaveda to suprasti. Žvilgsnis *noprosnai* čiuožinėja po lubas.

4. Rašomosios kalbos variantai:

Rankraštis, kurį sudaro 179 lapai ranka rašyto teksto, priskirtinas vidurio rašomosios kalbos variantui, kitaip dar vadinamam rytietiškajam kalbos variantui.

Šaltiniai, kuriais remtasi formuluojant tokį teiginį – Jono Palionio, Zigmo Zinkevičiaus ir kt. autorių darbai, bet puslapiai nenurodomi. Kiek esu skaitęs jų

darbų, tokios formuluotės neatsimenu – pastebėjau tekalbant apie visai atskirus vidurietiškąjį ar vidurinį (ne vidurio) bei rytietiškąjį variantus. Ir Juozas Karaciejus, 1998 metais atskiru straipsniu diskutavęs su šiais autoriais dėl XVIII amžiaus kalbos pavadinimo, niekur neprasitarė, kad būtų suradęs *vidurietišką* variantą kur nors pavadintą dar ir *rytietiškuoju*. Tad lieka mįslė – ar Palionio, Zinkevičiaus ir kt. autorių knygų puslapiai yra nenurodyti ne todėl, kad nėra nė ką nurodyti? O jei *vidurietišką* rašomosios kalbos variantą kas ima paraleliai vadinti ir *rytietiškuoju* – ar turėtume tai laikyti mūsų terminologijos evoliucija ar revoliucija? Slidu.

5. Apie vieną-nevieną gramatiką:

Rankraštinė Kazimiero Kristupo Daukšos lietuvių kalbos gramatika, kaip pirmoji parašyta lietuviškai, išties yra originalus kalbos mokslo veikalas ir įdomus gramatikos tyrinėjimo etapas bei šaltinis.

Jau daugiau nei prieš dešimtmetį buvo atlikta šio gramatikos rankraščio rašysenos ekspertizė (teismo ekspertizės aktas saugomas kartu su pačiu rankraščiu VUB). Ji parodė, kad rankraštis rašytas ne Kazimiero Kristupo Daukšos ranka, rašysena yra jo sūnaus Edvardo Jokūbo Daukšos. Kodėl neabejojant manoma, kad gramatika – tik tėvo, o ne sūnaus darbas? Rankraščio popierius netoks, nei buvo būdinga devynioliktojo amžiaus pradžiai ir viduriui, gerokai naujesnis, tad jį parinkti irgi greičiausiai turėjo sūnus, o ne tėvas.

Be to, esama ir lenkiško tos pačios gramatikos rankraščio, taip pat rašyto sūnaus Edvardo ranka. Tai kuri iš tų gramatikų *originali*, kuri – vertimas? Jei visi šie dalykai nepatenka į akiratį, tai visai neaišku, apie kokią gi gramatikos *tyrinėjimo etapą* (naują) užsimenama?

Ir dėl lietuviškai parašytos gramatikos *pirmumo*. Simono Daukanto *Prasmoje* (1837) lietuvių kalbos gramatika yra išdėstyta lietuviškai (žemaitiškai), ir nėra galimybių manyti, kad minimasis Edvardo Daukšos rankraštis už ją būtų ankstesnis.

6. Apie dvibalsinimą:

Tekstuose lengvai pastebimos kai kurios žemaitiškajam kalbos variantui būdingos ypatybės: 1. balsių *ė, i, o* dvibalsinimas: *atsiwejzietket, apwajksztiniejomė, diesma, žwakies, jeszkuoti*.

Kas yra *žemaitiškasis kalbos variantas*? Ar turimas galvoje koks žemaičių tarme grįstas rašomasis variantas (bet jų devynioliktojo amžiaus viduryje būta gana įvairių), ar pātarmės ir šnėktos (kodėl jų nevadinti tiesiog *žemaičių tarme*)? Vis dėlto tikėtinau, kad galvoje turėtas apytiksliai įsivaizduotas, kažkaip lyg apibendrintas rašomasis variantas – minimi *tekstai*, vartojami terminai *kalba* (ne *tarmė*) ir *variantas* (ne *patarmė* ar pan.).

Ir todėl, kai imama apibūdinti ypatybė – *balsių ė, i, o dvibalsinimas* – skaitytojas nusiteikęs tikėtis, kad bus domimasi rašomąja kalba, raidėmis (balsėmis, ne bal-

siais). Bet terminas *dvibalsinimas* tradiciškai taikomas garsų kalbai – nusakyti tai, kaip žemaičių tarmėje atsirado [ie], [uo]. Tai, matyt, čia ir turėta galvoje. Tik išeina, kad mintis pradėta rašomosios kalbos sugestija, o baigta – šnekamosios? Gal apskritai tų variantų skirtumas nepastebėtas, gal tiesiog sinkretiškai teįsivaizduota viena kalba – ar parašyta, ar ištarta?

Sukasi mintys ir apie nurodytus leksinius vienetus. Visi pavyzdžiai, išskyrus paskutinįjį, turbūt parinkti dėl [ie] dvibalsinimo (tik paskutinis *jeszkuoti* demonstruoja kito dvibalsio – [uo] atsiradimą). Bet negaliu surasti pavyzdžio, kuris rodytų deklaruotąjį i (tad garso [i]) dvibalsinimą. Nebent autorius vėl būtų įsivaizdavęs kokius nors ne garsinės, o rašomosios kalbos aspektus, tarkim, kad parašymo *atsiwejziet* priesagos grafema <e>, (ne <i>, kuri būdavo įprasta aukštaitiškiems tekstams) gal esanti kokios nors dvibalsinės prigimties? Arba kad parašymo *jeszkuoti* raidė <j> galėtų būti neva kokio nors atsiradusio naujo dvibalsio pradinis ženklas. Bet juk nei grafema <e> sudaro, nei raidė <j> pradeda kokią dvibalsį. Kad ir kiek minčių sukuriuoja palubėmis – neaptinka [i] dvibalsinimo.

7. Iš bendrinės tarties istorijos:

Nepaisant visų pastangų teoriškai ir praktiniu lygmeniu norminti bendrinės kalbos tartį, iki Antrojo pasaulinio karo nepasiekta reikiamos sakomojo žodžio kultūros.

Ką galėtų reikšti – pasiekti *reikiamą* sakomojo žodžio kultūrą? Koks būtų *reikiamumo* atskaitos taškas? Kas ir kaip nustato reikėjimą ar reikėjimo įvykdymą? Ar autorius mano, kad *reikiama* kultūra prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo vienokia, o dabar – kitokia, ar dabar jos *reikią* daugiau? Tas reikėjimas tarsi suponuotų autorių žinant kokią nors teoriją (atskaitos sistemą), pagal kurią būtų galima nustatyti reikėjimo lygį konkrečiu istorijos tarpsniu... Spėliuju, ar nėra taip, kad autorius lygina ano amžiaus ketvirtojo dešimtmečio tarties mokėjimą su dvidešimt pirmojo amžiaus. Tokiu atveju reikėjimo lygis (galbūt intuityviai) lyginamas su savo patirtimi. Bet ar taip manyti būtų istoriška? Ar šitaip lygindami neturėtume pasmerkti ir Danieliaus Kleino ar Jono Jablonskio, kad nesukūrė tokios „reikiamos“ gramatikos kaip tritomė akademinė LKG? Lubose atsakymas neparašytas.

8. Daryba ir literatūra:

priesagos *-tojas (-tojus)* daiktavardiniai vediniai yra vartoti kalboje ir paremti įvairiais kalbos faktais iš rašytinės literatūros šaltinių ir šnekamosios kalbos.

Tiek Vincas Urbutis, tiek Saulius Ambrazas *-tojas* vedinius laiko ne daiktavardiniais, o veiksmožodžiais, nes jie padaryti iš veiksmožodžių. Ar sugalvotas naujoviškas interpretavimas?

Taip pat rūpėtų svarstyti, kas būtų *rašytinė literatūra* ir kuo ji skirtųsi nuo nerašytinės? DŽ apibrėžia literatūrą visų pirma kaip „rašytinių ir spausdintinių kūrinių“

nių visumą, raštiją“; ar be epiteto neaišku, kad literatūra yra rašytinė? Ar gal mano paties mintys per daug aptukusios?

9. Raštijos pradžios ypatybė:

Kadangi tai buvo lietuviškos raštijos pradžia, būdingas to laikotarpio bruožas – svetimybių gausa.

Nusakytas priežastinis ryšys – žodis *kadangi* įpareigoja. Ar *raštijos pradžia* yra *svetimybių gausos* priežastis? T. y. ar toks priežastinis ryšys yra privalomas visų kalbų pradžioms – ar norima pasakyti, kad tai lingvistinė universalija? Ar albanų, hetitų, majų kalbos raštija iš pradžių irgi pasižymėjo skolinių gausa? Jei taip, tai išeitų, kad *rašymo pradžia* koku nors būdu būtinai verčia intensyviai skolintis (skirtingai nuo vėlesnių etapų).

O gal tai tik *lietuvių kalbos* rašymo pradžios ypatybė? T. y. gal reikėtų suprasti, kad pradžios *lietuviškumas* buvo priežastis beatodairiškai skolintis? Bet ir tai atrodytų keista – turėtų reikšti, kad kokios nors kitos kalbos rusiškumas, japoniškumas ar svahiliškumas galėtų būti ypatybė, nulemianti labai mažą skolinimosi mastą. Rasoja kakta, tepasi lubos, bet nesugebu tokio ryšio motyvuoti.

* * *

Taip bespokant į lubas ir pačiam ima rodytis, kad čia ne koks pasižadėtas dialogas su išorinės kalbotyros istorikais, o vien marmėjimas sau po nosimi. Gal užuot niurzgus verčiau nusivalyti išsterlintas lubas (vos nepasakiau *lūpas*)? Arba perdažyti kokiais nealiejiniais dažais?..

GIEDRIUS SUBACIUS

University of Illinois at Chicago

Department of Slavic and Baltic Languages and Literatures

UH 1608, MC/306

601 S. Morgan St.

Chicago IL 60607, U.S.A.

el. p.: subacius@uic.edu

Gauta 2005 m. liepos 24 d.

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius, Lietuva

el. p.: subacius@uic.edu